

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Arte et Educatione IX (2014)

Małgorzata Petry

Inicjatywy pedagogów na rzecz wychowania plastycznego w latach 1864–1914

Gwałtowne przeobrażenia gospodarcze lat 70. XIX wieku w Królestwie Polskim stwarzały nowe potrzeby w dziedzinie oświaty. Rozwijający się przemysł zwiększał zapotrzebowanie na kadre z wykształceniem technicznym. Odzwierciedlenie tej tendencji obserwujemy przede wszystkim w prasie pozytywistów warszawskich, dostrzegających w nowym modelu oświaty ważny czynnik przyspieszający rozwój nowego układu stosunków społeczno-ekonomicznych. Wiedza o dziecku docierała poprzez liczne tłumaczenia publikacji dotyczących światowych osiągnięć w tym zakresie, a w polskiej prasie pedagogicznej relacjonowano na bieżąco wyniki badań zachodnich psychologów, wpływając na zmianę podejścia do nauki rysunku¹.

Przedmiotem ożywionej polemiki postępowych środowisk pedagogicznych stał się w końcu XIX wieku problem kryzysu wykształcenia ogólnego i konieczność stworzenia nowego systemu szkolnego, dostosowanego do potrzeb rozwoju gospodarczego. Szkoła tradycyjna hołdowała swoistemu encyklopedyzmowi, przeceniała wartość kształcenia w zakresie treści poznawczych, kosztem samych metod poznania. Wymagała od uczniów przeważnie ścisłej reprodukcji nabytych wiadomości, nie stwarzała natomiast możliwości stosowania i sprawdzenia w praktyce wiedzy teoretycznej. W miejsce szkoły klasycznej postulowano szkołę realną, z przewagą przedmiotów matematyczno-przyrodniczych. Czołowi przedstawiciele pozytywizmu dużo miejsca poświęcali szkołom i kursom przygotowującym młodzież do pracy zawodowej, a więc problemowi kształcenia fachowców potrzebnych w przemyśle, handlu i rzemiośle. Piotr Chmielowski (1848–1904) w dziedzinie pedagogiki

¹ W 1895 roku ukazała się praca W. Preyera, *Rozwój umysłowy dziecka od pierwszego dnia życia*. W tym samym roku wydano także B. Pereza, *Charakter od lat dziecięcych do wieku dojrzałego*. W 1905 roku ukazała się książka J. Sally'ego, *Psychologia wychowawcza*, w artykule opublikowanym na łamach „Wychowania w Domu i Szkole” z 1911, nr 1, s. 39, na temat „Badania dziecka w związku z elementarnym artystycznym wykształceniem”, podając obszernie omówienie opracowania Earla Barnes’a *Child study i relation to elementary art education*, zamieszczonego w książce zbiorowej pt. *Art education in the public schools of the United States*, New York 1908.

przeciwstawiał się jednak tym skrajnie utylitarnym tendencjom. Bronił treści artystycznych w wychowaniu. Ich brak, jego zdaniem, prowadził do spłylenia i zawężenia ideałów życiowych wychowanka².

W dziejach rozwoju polskiej myśli pedagogicznej okresu pozytywizmu jedno z ważniejszych miejsc zajmuje Adolf Dygasiński (1839–1902). Formułował on ideał jednostki wszechstronnie rozwiniętej. Wyróżniał zmysły i związane z nimi zdolności obserwacyjne³. Ciekawe uwagi wypowiedział w odniesieniu do konieczności wyrabiania umiejętności spostrzegania u małych dzieci. Pisał: „dzieci nie umieją wyróżniać w przedmiocie części, pomijają własności, nie zdają sobie sprawy z kształtu, barwy, materiału, użyteczności itd...”⁴. Wychowawcze znaczenie kategorii piękna zawartego w sztuce i przyrodzie (łączonego z moralnością) dostrzeżono dzięki napływowi na nasze ziemie estetycznych poglądów J. Ruskina (1819–1900).

Główna rola w kształtowaniu wychowania plastycznego od strony pedagogicznej przypadła herbartyzmowi⁵. Poglądy właściwe tej doktrynie w dominujący sposób określały pedagogiczne myślenie twórców badanej dziedziny i znalazły w niej najpełniejszy wyraz. Pedagogika tradycyjna celów wychowania upatrywała w ogólnoludzkich wartościach etyczno-moralnych. Twórcy wychowania plastycznego w Polsce odwoływali się do doktryny J.H. Herbart, najbardziej znanej i ugruntowanej w praktyce wychowawczo-dydaktycznej. Zgodnie z teorią herbartowską taki cel wychowawczy, a więc silny charakter moralny, może być osiągnięty poprzez oddziaływanie głównie na rozwój umysłowy uczniów, gdyż wola i charakter rozwijają się razem z rozumem. Powyższy pogląd był konsekwencją herbartowskiej psychologii, głoszącej, iż całość życia psychicznego oparta jest na wyobrażeniach i ich ustawicznym ruchu, który podlega prawom „mechaniki umysłu”. W takiej perspektywie kształcenie umysłu miało podstawowe znaczenie. Nauczanie, obok kierowania dziećmi i młodzieżą oraz karności, było głównym środkiem kształtowania moralnie silnych charakterów. Nauczanie wychowujące, jak nazywał je Herbart, zajmowało w tej teorii miejsce przed wychowaniem. Obowiązki wychowawcze miały

² R. Wroczyński, *Pedagogika pozytywizmu warszawskiego*, Wrocław 1958, s. XL.

³ A. Dygasiński, *Pisma pedagogiczne*, opracował i wstępem opatrzył W. Danek, Wrocław 1957, s. VII, IX.

⁴ „[...] niechaj [dziecko] każdą rzecz mierzy, porównując ją z miarą znaną, czy też ze znanymi przedmiotami... Naocznie ma się ono przekonać o położeniu właściwym każdemu przedmiotowi w przestrzeni: co jest poziome, pionowe, pochyłe. Kształty rzeczy oraz części rzeczy domagają się też dobrego przyjrzenia i jak najdokładniejszego oznaczenia przez nazwę. [...] Kiedy mowa o barwie, wtenczas wychowawca ma pamiętać, aby uczeń jego rozróżniał dobrze odcienie różnych barw i nie nazywał ich takimi ogólnikami jak czerwony lub niebieski ale: pąsowy, szkarłatny, różowy, ceglasty, granatowy, szafirowy, błękitny itd.”. Tamże, s. 21.

⁵ Johann Friedrich Herbart (1776–1841), niemiecki pedagog, psycholog, profesor uniwersytetu w Getyndze i Królewcu; z psychologicznej analizy procesu nauczania wyprowadził szereg dyrektyw praktycznych i rozwinął formalny system teorii nauczania (herbartyzm).

spoczywać głównie na rodzinie. Podstawowym zadaniem szkoły powinna być natomiast troska o rozwój intelektualny uczniów.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na rolę jaką nadawała pedagogika, nie tylko tradycyjna, nauczaniu pogładowemu. Nauczanie pogładowe i związana z nim nauka o rzeczach – specjalny przedmiot nauczania w niższych klasach szkoły elementarnej, po raz pierwszy systematycznie opracowana już przez Johanna H. Pestalozziego, wzbogacona przez J.F. Herbarta i A. Froebła, w istotny sposób została rozwinięta w początkach XX wieku w oparciu o badania nad rozwojem dziecka. Na gruncie polskim podstawy nauki o rzeczach określili pedagogzy pozytywizmu, przede wszystkim Henryk Wernic⁶ w opracowaniu *Nauka o rzeczach* i Adolf Dygasiński⁷ w książce *Pierwsze nauczanie w domu i szkole*.

Założony w 1882 roku „Przegląd Pedagogiczny” w pierwszych latach istnienia szeroko propagował wykształcenie realne, przeciwstawiając je systemowi formalnemu. Już w 1899 roku J. Chrząszczewska w artykule pt. *O wpływie obrazków na dzieci*⁸ podkreślała konieczność odpowiedniego doboru tematów reprodukcji do wieku i percepcji dziecka w szkole, zwracając uwagę na formę plastyczną obrazków, ich kolor, rysunek i perspektywę. Stosowała kryterium realizmu. Równocześnie w prasie pojawiły się głosy krytykujące powszechnie wykorzystywane w szkołach plansze do różnych przedmiotów. Krytyka, co istotne, dotyczyła nie tylko treści, ale przede wszystkim formy plastycznej. Opinie takie wyrażali nauczyciele rysunków i innych przedmiotów. Np. K. Chmielewski, uczący przyrody, stwierdził, że dobrze jest posługiwać się reprodukcjami dzieł J. Chełmońskiego, S. Witkiewicza czy J. Fałata, „aby dziecku [...] dawać arcydzieła myśli plastycznej jego narodu”⁹. Dalej pisał, że drzewa z atlasów botanicznych są martwe, a drzewa Stankiewiczówny czy Rapackiego „mówią” do dziecka.

Idee, głoszone pod koniec XIX wieku m.in. przez Johna Ruskina (1819–1900), Ernesta Lindego (1864–1943), Hermana Mautheziusa (1861–1927), Ernesta Webera (1873–1921)¹⁰ i Ludwika Volkmana (1870–1947), zaowocowały powstawaniem w całej niemal zachodniej Europie licznych inicjatyw i organizacji na rzecz wychowania estetycznego. W 1883 roku w Londynie powstało „Art for School Association”, w 1896 roku w Hamburgu „Towarzystwo pielęgnowania estetycznego

⁶ H. Wernic, *Nauka o rzeczach*, Warszawa 1874.

⁷ A. Dygasiński, *Pierwsze nauczanie w domu i szkole*, Warszawa 1885.

⁸ J. Chrząszczewska, *O wpływie obrazków na dzieci*, „Przegląd Pedagogiczny” 1899, nr 22, s. 41.

⁹ P. Chmielewski, *W sprawie piękna i prawdy*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1910, nr 9, s. 826.

¹⁰ Ernst Weber, niemiecki fizjolog i psycholog; profesor uniwersytetu w Lipsku. Inicjator badań psychofizycznych; twórca wraz z G.T. Fechnerem prawa Webera-Fechnera.

wykształcenia”, w 1901 roku we Francji „L’art pour tous”, a w 1904 roku „Société populaire de Beaux Art”. Podobne towarzystwa założono w Belgii i Szwecji¹¹.

Problem rozwoju ekspresji plastycznej dzieci był jednym z najwcześniej badanych i diskutowanych w środowiskach pedagogów na początku naszego stulecia. Pierwsze analizy cykli rysunkowych dzieci różnego wieku wykazały istnienie ewolucji zarówno w wyborze motywów, jak i w formach określających kształty rzeczy i ich usytuowanie przestrzenne. Wzorce artystyczne pochodziły z realistycznej konwencji obowiązującej w sztuce. Realizm był jedynym kryterium wartości dla pedagogów i psychologów jeszcze przez wiele lat następnego stulecia. Największym błędem w rozumowaniu badaczy tej orientacji było mniemanie, iż rozwój rysunku dziecięcego od form uproszczonych i zdeformowanych ku realistycznemu widzeniu rzeczy jest drogą „od gorszego ku lepszemu”. Nie odróżniano przy tym trzech ważnych zjawisk, które domagają się rozdzielenia: pierwsze można nazwać „rozwojem poznania rzeczywistości”, ujawniającym się niewątpliwie w ekspresji plastycznej dziecka rozpatrywanej na przestrzeni kilku lat jego życia; drugie to rozwój naśladownictwa wzorów kulturowych popularnych w środowisku dziecka i powolne przystosowanie się do nich; trzecie to ewolucja poznania artystycznego.

Duża popularność modernizmu w ówczesnym społeczeństwie zaważyła na koncepcjach wychowania estetycznego i jego roli w praktyce wychowawczej. Żywe zainteresowanie się problemami wychowania estetycznego było więc protestem przeciw jednostronności ówczesnego wychowania¹². Było ono również konsekwencją poglądów w sztuce, zrywających z tradycją i szablonem. Zostawiało twórcy swobodę doboru środków wyrazu.

Ważną rolę w upowszechnianiu wychowania estetycznego w praktyce szkolnej odegrał kierunek określany mianem „nowego wychowania”, który „nie tylko podkreślał wartość wychowania estetycznego z punktu widzenia ogólnopedagogicznego i teoretycznego, lecz starał się także nadać temu wychowaniu formy konkretne, praktyczne”¹³. „Nowe wychowanie” w różnych dziedzinach sztuki dostrzegało dogodne warunki dla rozwoju spontanicznej aktywności dziecka, która była jednym z jego postulatów pedagogicznych. Powoływano się też na przykłady krajów zachodnioeuropejskich. Opis jednej z takich inicjatyw z naświetleniem stosowanej metody realizacji znajdujemy w cyklu artykułów J. Modzelewskiego pt. *Szkoły nowego typu*¹⁴. Były to szkoły średnie, w których lekcje poświęcone sztuce miano powierzać wybitnym artystom. Przy oglądaniu np. reprodukcji nie żądano ich analizy, lecz tylko określenia wrażeń. Postulowano poszerzenie nauki rysunków o zwiedzanie muzeów i wystaw. Trudność widziano w braku bezpłatnych galerii.

¹¹ A. Szymański, *Zmiana pojęć o znaczeniu nauki rysunków w szkole elementarnej*, Kraków 1913, s. 47–48.

¹² I. Moszczyńska, *Rozwój smaku estetycznego u dzieci*, „Przegląd Pedagogiczny” 1902, s. 86–88.

¹³ I. Wojnar, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1971, s. 1435.

¹⁴ „Przegląd Pedagogiczny” 1905, nr 21, s. 283–285.

Wysuwano wnioski, by Towarzystwo „Zachęta” czy Salon Krywulta wyznaczyły określone godziny dla młodzieży szkolnej. Jak argumentowano, leżało to w interesie samych tych instytucji¹⁵. Zdarzały się jednak i głosy przestrzegające przed sztuką współczesną, jako za trudną dla dzieci. M. Stempkowska-Koziarska przestrzegała np. przed prowadzeniem dzieci na wystawy sztuki współczesnej, „bo sztuka ta jest w poszukiwaniu nowych dróg i często występuje dziwactwo kształtów i barw, nie mające nic wspólnego ze spokojnym i harmonijnym pięknem”. Jako przykłady tego rodzaju twórczości podawała „rzeźby Biegasa, kartony Mehoffera, bolesne wizje Malczewskiego, mgliste i nastrojowe krajobrazy Stanisławskiego itd.”¹⁶. Uważała, że dla dzieci należy organizować specjalne wystawy i jako przykłady wymienia dzieła takich twórców, jak: Matejko, Simmler, Grottger, Brandt, Kossak, Wierusz-Kowalski, Fałat i Axentowicz.

Na terenie zaboru rosyjskiego silniej niż w pozostałych zaborach przejawiała się tendencja do nauki w domu. Nauczanie domowe stanowiło charakterystyczne zjawisko drugiej połowy XIX wieku w Królestwie Polskim. W warunkach ucisku politycznego i likwidacji szkolnictwa narodowego nauczanie domowe upowszechniło się jako główny tor kształcenia dzieci i młodzieży. Obejmowało ono około 50% dzieci uczęszczających do szkół rządowych. Dzięki ożywieniu życia politycznego i kulturalnego szerokich warstw społeczeństwa oraz pewnemu zelżeniu ucisku zaborcy zaczął się kształtować coraz wyraźniej niezależny od niego system oświaty. Głównym osiągnięciem w tym zakresie było szkolnictwo prywatne wszystkich stopni oraz oświata dorosłych. Spośród różnych akcji oświatowych wymienić należy zorganizowanie m.in. Uniwersytetu dla Wszystkich. W związku z tym opracowano *Podręcznik dla samouków* w kilkunastu tomach, uwzględniający szczególnie ekonomię i nauki przyrodnicze. Działała „Polska Macierz Szkolna”. To właśnie na terenie zaboru rosyjskiego ukazały się książki A. Dygasińskiego: *Pierwsze nauczanie w domu i szkole* (Warszawa 1882) i *Jak uczyć się i jak uczyć innych* (1889) oraz A. Szcówniej *Nauka w domu* (Warszawa 1896). W latach 1905–1906 na terenie Królestwa powstało kilkadziesiąt różnorodnych stowarzyszeń kulturalno-oświatowych, takich jak: Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów Dorosłych, Towarzystwo Kultury Polskiej, Towarzystwo „Światło” (w guberni lubelskiej)¹⁷, Uniwersytet Ludowy Ziemi Radomskiej, Towarzystwo Krzewienia Oświaty w Łodzi, Towarzystwo Kursów Popularnych im. A. Asnyka w Kaliszu i wiele innych. Wymienione wyżej Towarzystwo „Światło” w ramach organizowanych przez siebie

¹⁵ R. Róża, *Sztuka a szkoła*, „Przegląd Pedagogiczny” 1903, nr 12, s. 154.

¹⁶ M. Stempkowska-Koziarska, *Myśli o wychowaniu estetycznym*, „Przegląd Pedagogiczny” 1904, nr 17, s. 202.

¹⁷ W skład pierwszego zarządu Towarzystwa Oświatowego „Światło” w 1906 roku wchodził: Faustyna Morzycka, Stefan Żeromski, Gustaw Daniłowski, Przemysław Rudzki, Maria Bogdanowiczówna, Helena Dulęba, Kazimierz Dulęba, Felicja Sułkowska, Julia Rudzka.

kursów uwzględniało również naukę rysunków, jak miało to miejsce na 3-tygodniowych kursach zorganizowanych w Nałęczowie¹⁸.

Już w końcu XIX wieku A. Dygasiński podkreślał, że w kształceniu nauczycielek konieczne jest zdobycie wszechstronnego przygotowania w zakresie wychowania estetycznego.

Elementarna nauczycielka musi niejednokrotnie stosować ćwiczenia należące do zakresu szkółki freblowskiej, pomijając może tylko niektóre z nich, mniej ważne jak [...] wyszywanie, wyplatanie. Za to rysowanie od ręki, modelowanie z gliny, śpiew, gimnastykę musi nieuchronnie stosować. Powinna się więc z przedmiotem swoim obeznać teoretycznie i praktycznie¹⁹.

Na terenie Królestwa Polskiego działały następujące organizacje nauczycielskie: Polski Związek Nauczycielski oraz Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego. Pismem Polskiego Związku Nauczycielskiego były „Nowe Tory”, na którego łamach publikowano m.in. projekty nowych programów nauczania²⁰. W dalszych latach w dyskusjach pedagogów zwracano uwagę na istnienie dość dużej liczby różnego rodzaju szkółek rysunków i malarstwa, przy równoczesnym braku tych umiejętności u osób najbardziej ich potrzebujących, to jest u nauczycielek²¹. Sprawa ta powracała na łamy „Przeglądu Pedagogicznego”. Podkreślano, że umiejętność rysowania jest potrzebna wszystkim nauczycielkom przy nauce wszystkich przedmiotów, w związku z czym zachęcano do korzystania z otwieranych kursów wieczorowych, wymieniając kursy organizowane przy szkole rysunkowej pani A. Conti, gdzie zajęcia miał prowadzić artysta malarz Jasiński²².

Powszechny był już wtedy pogląd, że rysowanie jest umiejętnością przydatną każdemu i dlatego jego nauka powinna figurować w programie kształcenia ogólnego, odrębnego od kształcenia artystów²³. Niewątpliwie o wzrastającej randze rysunku świadczyło także powstawanie różnych inicjatyw i organizacji zrzeszających nauczycieli i osoby zainteresowane sprawami wychowania plastycznego. Przy Stowarzyszeniu Nauczycielstwa Polskiego powstała sekcja rysunkowa, której pierwsze posiedzenie odbyło się 22 listopada 1906 roku, a o jej działalności donosiła prasa pedagogiczna²⁴. Działalność sekcji rysunkowych nabierała z każdym rokiem rozmachu, co przejawiało się w prowadzeniu akcji odczytowej, dyskusjach, inicjowaniu różnych akcji. Wymieńmy tu niektóre z odczytów: K. Kar-

¹⁸ Ulotka wydana przez Towarzystwo Oświatowe „Światło”.

¹⁹ A. Dygasiński, *Jak się uczyć i jak uczyć innych*, Warszawa 1889, s. 188.

²⁰ *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, wyd. trzecie, Warszawa 1984, s. 9–19.

²¹ „Przegląd Pedagogiczny” 1893, nr 3, s. 33.

²² „Przegląd Pedagogiczny” 1903, nr 23, s. 286.

²³ *Educateur, Nauka rysunków w szkole początkowej*, „Przegląd Pedagogiczny” 1884, s. 52.

²⁴ W. Ciot-Mazowiecka, *Sprawozdanie z działalności sekcji rysunkowej przy Stowarzyszeniu Nauczycielstwa Polskiego*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 3–4, s. 307.

powicz, *O warunkach racjonalnego ogłaszania konkursów rysunkowych*; W. Ciot-Mazowiecka, *Nauczanie rysunku w szkole ludowej oraz Szerzenie z pomocą prasy myśli o konieczności rozwijania kultury duchowej*²⁵; A. Nieniewski, *O architekturze*, W. Jezierski, *Przyroda jako źródło piękna*²⁶; M. Massonius, *Wychowanie estetyczne*, S. Heilpern, *Złudzenia optyczne*²⁷; K. Urbańska, *O sztuce japońskiej*²⁸. Z inicjatywy sekcji rysunkowej przy Warszawskim Towarzystwie Rysunkowym podjęto zamiar wydawania materiałów ilustracyjnych dla celów szkolnych. Przewidywano 10 zeszytów: Krajobrazy polskie, Etnografia, Architektura, Rzeźba, Malarstwo, Przemysł rodzinny, Stroje polskie, Wojskowość, Heraldyka, Numizmatyka i sfragistyka²⁹.

Muzeum Rzemiosła i Sztuki Stosowanej w Warszawie zwołało w dniach 6–8 stycznia 1907 roku konferencję nauczycieli rysunków, na której wiele miejsca poświęcono sprawie ujednostajnienia programu tego przedmiotu w szkołach³⁰. Zwołany w Warszawie pierwszy zjazd polskich nauczycieli rysunku zgromadził około 200 osób ze wszystkich zaborów (głównie z Królestwa, lecz byli też obecni przedstawiciele pozostałych zaborów). Trzydniowe obrady prowadzono w dwóch sekcjach: rysunku odręcznego i modelowania oraz rysunku technicznego i zawodowego. Poruszana na zjeździe problematyka koncentrowała się przede wszystkim wokół zagadnień ówczesnego stanu nauki rysunku w szkolnictwie polskim, rozwoju tej nauki na Zachodzie, a także spraw związanych z wychowawczą funkcją rysunków i zagadnień programowo-metodycznych. Sformułowano cały szereg wniosków: załeciono m.in. opracowanie i ustalenie polskich nazw dla przyrządów i znaków rysunkowych oraz pojęć geometrycznych; podkreślano również konieczność zdecydowanego odejścia od kopiowania i oparcia nauczania na racjonalnych zasadach. Zjazd zainicjował wiele nowych pomysłów programowo-metodycznych, podjął próbę rozszerzenia dotychczasowych ram tego przedmiotu, a tym samym umocnił jego znaczenie. Zawiązała się też sekcja pedagogiczna (rysunkowa) przy Warszawskim Towarzystwie Artystycznym (16 stycznia 1908 roku), do której wstąpili uczestnicy wymienionej konferencji zarówno miejscowi, jak i z prowincji. Przewodniczącym sekcji został P. Małanowicz, a członkami zarządu: K. Biske, S. Dąbrowski, W. Nałęcz, F. Roliński, F. Słupski i K. Waroczewski³¹. Na konferencji nauczycieli tego przedmiotu szkół początkowych i średnich w 1907 roku uchwalono 12 postulatów³²:

²⁵ „Wychowanie w Domu i Szkole” 1909, nr 1, s. 83.

²⁶ Tamże, s. 86.

²⁷ „Wychowanie w Domu i Szkole” 1909, nr 4, s. 414.

²⁸ „Wychowanie w Domu i Szkole” 1909, nr 3, s. 316.

²⁹ „Muzeum” 1913, t. II, nr 9, s. 745.

³⁰ *Międzynarodowe kongres nauczania rysunku i sztuki stosowanej 1900–1937. Zjazdy i konferencje nauczycieli rysunku w Polsce 1907–1923*, Warszawa 1938.

³¹ „Sprawy Szkolne” 1908, nr 5, s. 397.

³² „Szkoła Polska” 1907, nr 2, s. 54.

1. Rysunek jest najpotężniejszym środkiem uświadomienia form świata zewnętrznego i wypowiedzania wrażeń. Każdy powinien go posiadać.
2. Rysunek jest skutecznym środkiem rozwoju umysłowego i estetycznego i jego nauka powinna być powszechna i obowiązkowa. Rysunek powinien mieć wszystkie prawa przedmiotu obowiązkowego.
3. Nauka rysunku powinna się zaczynać wraz z nauką czytania i pisania.
4. Zakłady Freblowskie powinny przygotować dziecko do nauki rysunku.
5. Równocześnie uczyć rysunku odręcznego i geometrycznego.
6. Nauka rysunku powinna się odbywać w odpowiednich warunkach: właściwie urządzone i oświetlone sale rysunkowe, odpowiednie przybory i modele.
7. Jak najszerszej stosować rysunek przy wykładzie innych przedmiotów.
8. Równocześnie z rysunkiem stosować modelowanie jako sposób poznawania form.
9. Nauka rysunku w szkołach ludowych i średnich ma rozwijać umysł i przygotowywać do zastosowania rysunku w praktyce.
10. Ujednolicić znaki i symbole w rysunku technicznym.
11. W szkołach średnich nauka rysunku powinna dać znajomość najważniejszych stylów i treściwe wiadomości z historii sztuki.
12. Znajomość rysunku powinna być włączona do wymagań stawianych przez cechy przy wyzwalaniu uczniów na czeladników.

Najistotniejszą cechą i wartością podejmowanych poczynąń, publikowanych artykułów i innych głosów było ugruntowujące się zrozumienie charakterystycznych właściwości i specyficznej odrębności plastycznej twórczości dziecięcej oraz odchodzenie od nauki rysunku widzianej tylko jako wyrobienie pewnej wąskiej umiejętności – w kierunku poszerzenia programu tego przedmiotu o różnorodne techniki i o wiedzę teoretyczną³³.

Również na odbytym w tym samym roku I Zjeździe Pedagogicznym, który miał miejsce w Warszawie w dniach 2–5 stycznia 1907 roku, znalazł się głos o znaczeniu estetyki w szkole³⁴. Dyskutowano o:

- zastępowaniu abstrakcyjnych wzorów modelami wziętymi z natury,
- jednoczesnym kształtowaniu form i barw przedmiotów,
- robieniu szkiców w celu zaprawiania do robienia analizy, szybkiej orientacji w położeniu modelu, jego proporcjach i cechach charakterystycznych,
- samodzielnym ilustrowaniu wrażeń zewnętrznych,
- kształceniu poczucia piękna od najmłodszych klas³⁵.

³³ E. Niewiadomski, *Historia sztuki w Polsce. Wskazówki dla pragnących studiować ten przedmiot*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 3–4, s. 225; E. Niewiadomski, *Estetyka w wychowaniu szkolnym i domowym*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 8, s. 587.

³⁴ „Szkoła Polska” 1907, nr 3–4, s. 171.

³⁵ W. Ciot-Mazowiecka, *Kilka słów o konferencji nauczycieli rysunku odbytej w dniach 6, 7, 8 stycznia 1907 roku*, „Szkoła Polska” 1907, nr 6, s. 226.

Wspomniana sekcja pedagogiczna przy Warszawskim Towarzystwie Artystycznym zorganizowała Wystawę rysunków szkolnych (1910), w której udział wzięło zaledwie 20 szkół³⁶. Eksponowano prace uczniów i uczennic szkół prywatnych średnich i niższych ogólnokształcących w Warszawie³⁷. Metoda rysowania z natury była powszechna, realizowano samodzielne ćwiczenia kompozycyjne, projekty z zakresu sztuki użytkowej, afisze, okładki książkowe itp. Niektóre szkoły już od niższych klas wprowadziły malowanie, czego dawniej nawet w klasach wyższych nie stosowano. Sporadycznie w niektórych szkołach uprawiano modelowanie. To, co stanowiło najistotniejszą cechę wystawionych prac, to oparcie większości kompozycji na obserwacji natury i modeli (a nie wzorów, jak dawniej) oraz bardzo duża różnorodność stosowanych technik: ołówki, węgiel, kredki, akwarela, pastel, wycinanka, modelowanie, a nawet farby olejne. Wystawę w ciągu 9 dni zwiedziło 1500 osób.

W rok po wystawie prac uczniowskich Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych zorganizowało wystawę *Sztuka w życiu dziecka*. Trzy sale Pałacu Sztuki zajęły książki dla dzieci, zabawki, litografie oraz urządzenie wzorcowego pokoju dziecięcego. Eksponowano wydawnictwa francuskie, angielskie, rosyjskie, niemieckie, szwedzkie, holenderskie, japońskie i polskie³⁸,

Zauważyć należy, że okres pozytywizmu przyniósł powszechną świadomość kryzysu wykształcenia ogólnego. Pedagogika tradycyjna, upatrująca cel wychowania w ogólnoludzkich wartościach etyczno-moralnych, drogę do jego osiągnięcia widziała w stymulowaniu rozwoju umysłowego.

Okres Młodej Polski przynosi zainteresowanie pedagogiki sztuką traktowaną jako środek na przezwycięzenie jednostronności intelektualnego wychowania. Kierunek nowego wychowania związany z rozwojem psychologii, zmierzający do pobudzania kreatywności dzieci, podkreślał wartość wychowania estetycznego. Pedagodzy tego okresu zdawali sobie sprawę, że bez odpowiednio przygotowanej kadry nauczycieli realizacja programu wychowania estetycznego byłaby niemożliwa, stąd przywiązywali dużą wagę do różnych kursów, szkoleń, konferencji i form samokształcenia. Wzrost rangi rysunku wiązał się z powstawaniem organizacji zrzeszających ludzi zainteresowanych ideą wychowania plastycznego. I tak, przy Stowarzyszeniu Nauczycielstwa Polskiego powstała sekcja rysunkowa (1906). Muzeum Rzemiosła i Sztuki Stosowanej zwołało zjazd polskich nauczycieli rysunków (1907). Zawiązała się sekcja pedagogiczna (rysunkowa) przy Warszawskim Towarzystwie Artystycznym (1908). Organizowano także wystawy rysunków szkolnych (1910) i dotyczące sztuki w życiu dzieci (1911).

³⁶ „Muzeum” 1910, s. 220.

³⁷ Z. Skorobohata-Stankiewicz, *Z wystawy rysunków w gmachu Stowarzyszenia techników*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1910, nr 6, s. 586.

³⁸ F. Roliński, *Z powodu wystawy*, „Sztuka w życiu dziecka”, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 9, s. 783.

Bibliografia

- Chmielewski P., *W sprawie piękna i prawdy*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1910, nr 9.
- Ciot-Mazowiecka W., *Kilka słów o konferencji nauczycieli rysunku odbytej w dniach 6, 7, 8 stycznia 1907 roku*, „Szkola Polska” 1907, nr 6.
- Ciot-Mazowiecka W., *Sprawozdanie z działalności sekcji rysunkowej przy Stowarzyszeniu Nauczycielstwa Polskiego*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 3–4.
- Dygasiński A., *Jak się uczyć i jak uczyć innych*, Warszawa 1889.
- Dygasiński A., *Pierwsze nauczanie w domu i szkole*, Warszawa 1885.
- Dygasiński A., *Pisma pedagogiczne*, opracował i wstępem opatrzył W. Danek, Wrocław 1957.
- Educateur, *Nauka rysunków w szkole początkowej*, „Przegląd Pedagogiczny” 1884.
- Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, wyd. trzecie, Warszawa 1984.
- Międzynarodowe kongresy nauczania rysunku i sztuki stosowanej 1900–1937. Zjazdy i konferencje nauczycieli rysunku w Polsce 1907–1923*, Warszawa 1938.
- Moszczyńska I., *Rozwój smaku estetycznego u dzieci*, „Przegląd Pedagogiczny” 1902.
- Niewiadomski E., *Estetyka w wychowaniu szkolnym i domowym*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 8.
- Niewiadomski E., *Historia sztuki w Polsce. Wskazówki dla pragnących studiować ten przedmiot*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 3–4.
- Sizeranne R. de la, *Ruskin i kult piękna*, Lwów 1898 (wyd. 2. 1908).
- Roliński F., *Z powodu wystawy „Sztuka w życiu dziecka”*, „Sprawy Szkolne” 1908, nr 9.
- Róża R., *Sztuka a szkoła*, „Przegląd Pedagogiczny” 1903, nr 12.
- Ruskin J., *Droga do sztuki. Wybór pism*. T. 1: *Malarstwo i poezje*. T. 2: *Sceny z podróży, widoki z natury*, Warszawa 1900.
- Skorobohata-Stankiewicz Z., *Z wystawy rysunków w gmachu Stowarzyszenia techników*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1910, nr 6.
- Stempkowska-Kozierska M., *Myśli o wychowaniu estetycznym*, „Przegląd Pedagogiczny” 1904, nr 17.
- Szymański A., *Zmiana pojęć o znaczeniu nauki rysunków w szkole elementarnej*, Kraków 1913.
- Wernic H., *Nauka o rzeczach*, Warszawa 1874.
- Wojnar I., *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1971.
- Wroczyński R., *Pedagogika pozytywizmu warszawskiego*, Wrocław 1958, s. XL.

Teachers' Initiatives in Visual Arts Education in the Years 1864–1914

Abstract

On the territory of Russian partition sector and under the conditions of liquidation of national education system, the establishment of the University for All and the Polish Educational Society should be noted among other educational endeavours. The period of Young Poland movement brought pedagogical interest in art treated as a means to overcome the unilateral character of intellectual education. The increased significance of drawing was related to the founding of organizations which associated people interested in the idea of visual arts education. And thus a drawing section was created by the Polish Teachers' Association (1906). The Museum of Craftsmanship and Applied Art convened a meeting of Polish teachers of drawing (1907). A pedagogical (drawing) section was established by the Warsaw Art Society

(1908). Also, exhibitions of school drawing (1910) and those related to art in children's life (1911) were organized.

Key words: visual arts education, J.H. Herbart, drawing education, University for All, Polish Educational Society

Nota o autorze

Dr Małgorzata Petry – absolwentka ekonomii Akademii Ekonomicznej w Krakowie oraz architektury Politechniki Krakowskiej, doktor nauk technicznych. Od 1987 roku pracownik Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Prowadzi m.in. następujące przedmioty: technologia informatyczna, seminarium licencjackie, wiedza o mediach i kulturze audiowizualnej. Zajmuje się szeroko rozumianym wychowaniem przez sztukę. Autorka książki: *Edukacja plastyczna dawniej: programy, metody, inicjatywy pozaszkolne do 1914 roku* (Kraków 2001) oraz publikacji dotyczących wychowania estetycznego, e-learningu, wykorzystania Internetu i komputerów w kształceniu.